

Een reis door voormalig Joegoslavië

De valkuilen van het balkanisme in Ex: over
een land dat zoek is

Britt Jennisen, s4152425

Docent: Dhr. Kersten

Datum: 30-06-2016

Abstract

Britt Jennissen, Cultural Studies, Radboud University Nijmegen

Abstract of Bachelor Thesis, submitted on 30th of June 2016

People have been traveling the world for thousands of years. To share their stories with the home front, travelers wrote their stories down. The travel stories show the perspective of the writer of the country and people that were visited. However, the travelers themselves are imbedded in a discourse, which can cause their perspective to be influenced by stereotypical images about the 'Other'. An interesting case study of a travel story that deals with this difficulty is *Ex: over een land dat zoek is* (Ex: about a country that is lost), written by Peter Vermeersch. To research this topic, this study will try to answer the following question: how does Vermeersch' representation of former Yugoslavia in *Ex: over een land dat zoek is*, relate to the discourse of balkanism as Maria Todorova defined it? To answer this question, this research applies a method that is a combination of discourse analysis and the theory of Charles Ramírez Berg on stereotypes. Besides this, the theories of Todorova about balkanism and the theory of Edward Bruner about travel stories are used as a theoretical framework. Every chapter will look into a different topic that is part of the balkanistic discourse described by Todorova. These topics are 'violence', 'gender' and 'development'.

This research concludes that the way these topics are presented in *Ex: over een land dat zoek is* vary in their degree of confirmation to Todorova's discourse of balkanism. The repetition of sections about violence confirm the balkanistic stereotype, which portrays the Balkans as a region where violence plays an important role in society. The stereotypical image of gender in the Balkans is partially confirmed. According to Todorova the men in the Balkans are uncivilized, primitive, rough, cruel, and sloppy, whereas the women have a subservient role as object, housewife and/or mother. In *Ex* there are many representations of men that confirm this balkanistic stereotype. The passages that contradict it are outnumbered. On the other hand, the book gives a more heterogeneous image of women. Because of this the balkanistic discourse about women is both confirmed and contradicted. The presentation of development in *Ex* confirms the balkanistic stereotype once again, because of the regular passages that work in its favor. All in all, it can be concluded that Vermeersch confirms the balkanistic discourse as described by Todorova in his book.

Keywords: Balkanism, Travel stories, Stereotypes, Yugoslavia, Discourse

Inhoud

Abstract	1
Hoofdstuk 1: Inleiding	4
1.2 Relevantie	6
1.3 Theoretisch kader en methode	7
1.3.1 <i>Discours</i>	7
1.3.2 <i>Balkanisme</i>	7
1.3.3 <i>Stereotypen</i>	8
1.3.4 <i>De constructie van reisverhalen</i>	10
1.4 Opbouw en vooruitblik van het onderzoek.....	10
Hoofdstuk 2: Geweld	12
2.1 De rol van geweld in Ex	12
2.2 Een ander perspectief op de rol van geweld in Ex	14
2.3 Besluit	15
Hoofdstuk 3: Gender	17
3.1 De rol van gender in Ex.....	17
3.1.1 <i>De Balkanman</i>	17
3.1.2 <i>De Balkanvrouw</i>	19
3.2 Een ander perspectief op de rol van gender in Ex.....	20
3.2.1 <i>De Balkanman</i>	20
3.2.1 <i>De Balkanvrouw</i>	21
3.3 Besluit	22
Hoofdstuk 4: Ontwikkeling	23
Bibliografie	30
Digitale Bronnen.....	31
Bijlage 1	32

Hoofdstuk 1: Inleiding

Al duizenden jaren hebben mensen de wereld bereisd. Reizigers schreven hun belevenissen op om ze met het thuisfront te delen. Zo ontstonden de eerste reisverhalen.¹ Reisverhalen zijn subjectieve beschrijvingen, aangezien de schrijver de gebeurtenissen vanuit zijn eigen perspectief weergeeft.² Hoewel er dus niet gestreefd wordt naar een 'objectieve' waarheid over deze verre oorden, kunnen reisverhalen voor de thuisblijvers toch waardevol zijn, omdat de beschreven confrontaties met het vreemde en het 'Andere' vanuit een persoonlijk standpunt worden weergegeven. Dit kan meer ruimte bieden aan nuances en mogelijkheden voor begripsvorming over de andere cultuur die in het verhaal omschreven wordt.

Waar dit van belang kan zijn is bijvoorbeeld reisverhalen over reizen binnen Europa, naar landen die bij een bezoek juist anders bleken te zijn dan het Europese land waar de schrijver vandaan komt. De verschillen tussen de Europese landen roepen de vraag op wat nu eigenlijk 'Europees' is. De Balkan als deel van Zuid-Europa en tevens grensgebied tussen Europa en Azië, is een streek waar West-Europese reizigers in verwarring worden gebracht over wat nog eigen is en wat vreemd.³ De naam 'Balkan' werd voor het eerst gebruikt in 1808 door de Duitse geograaf August Zeune.⁴ Het woord is ontleend aan een bergketen in Bulgarije die door de Turken Balkan wordt genoemd, wat 'bebost gebergte' betekent.⁵ Het feit dat een West-Europese wetenschapper een groep landen aan de 'rand van Europa' onder één noemer samenbrengt, wekt reeds het vermoeden dat er weinig oog was voor onderlinge verschillen en nuances binnen die landen. Een voorbeeld van een (reis)verhaal over de Balkan betreft het boek *Bruiloft der zeven zigeuners* (1939) van de Nederlandse auteur A. den Doollaard. Hierin beschrijft Den Doollaard het landschap en volksziel van Servië. Op deze manier toont hij de lezer zijn voorliefde voor de Balkan.⁶

De processen van beeldvorming in de roman van Den Doollaard tonen overeenkomsten met het koloniale discours dat over het oosten bestaat, oftewel het 'oriëntalisme', zoals beschreven door Edward Said. Said beschrijft oriëntalisme als de culturele representaties die de basis vormen van

¹ Roeper & Wildeman (1997): 32-33.

² Als er in deze tekst over reisverhalen gesproken wordt dan worden non-fictionele reisverhalen bedoeld.

³ Landen die geheel of deels in de Balkan liggen zijn: Albanië, Bosnië en Herzegovina, Kroatië, Macedonië, Montenegro, Roemenië, Servië, Slovenië, Bulgarije.

⁴ Todorova (2009): 25-26.

⁵ Todorova (2009): 23-24.

⁶ Deze roman gaat over de reizende fotograaf Branco, die aan de vooravond van zijn bruiloft terugdenkt aan zijn liefdesgeschiedenis. Hierdoor wordt de lezer meegenomen door een schilderachtig landschap en de Servische volksziel. Den Doollaard probeert op deze manier zijn voorliefde voor de Balkan aan de lezer te tonen, waarbij hij zich waarschijnlijk niet beseftte dat zijn beeldvorming getekend was door zijn West-Europese opvoeding.

westerse denkbeelden over het oosten.⁷ In analyses van tientallen Europese wetenschappelijke en literaire teksten maakt hij zichtbaar hoe het Oosten vanaf de achttiende eeuw systematisch werd voorgesteld als de 'Oriënt' en de 'Ander', wat gepaard ging met toekenningen van irrationaliteit, zwakte, sensualiteit en vrouwelijkheid. Het is belangrijk om vast te stellen dat deze denkbeelden uiteindelijk dienden als afzetpunt voor de eigen, Europese identiteit die dus werd voorgesteld als rationeel, sterk en masculien.⁸ Het oriëntalisme hield op die manier een hiërarchie in stand tussen het Westen en het Oosten.

Volgens de Bulgaarse historica en filosofe Maria Todorova gaat de term oriëntalisme niet helemaal op voor het gebied van de Balkan, omdat dit gebied in sommige aspecten als Europees werd gezien en in andere aspecten als oosters. Todorova ontwikkelde daarom de term 'balkanisme'.⁹ Balkanisme betreft het (West-)Europese discours over de Balkan, waarin deze (vaag omliggende) streek wordt voorgesteld als 'achterliggend' op de andere landen in Europa, onderontwikkeld, semi-koloniaal, semi-geciviliseerd, semi-oriëntaal en als een gebied waarin geweld een belangrijke rol in de samenleving speelt.¹⁰ Met deze term kon Todorova Europese representaties van de Balkan analyseren en bepalen welke positie die representatie aan het gebied toekent ten opzichte van Europa.¹¹

Hierboven stelde ik al dat van een benaming als de Balkan een nivellerende werking uitgaat, in de zin dat de verschillen binnen de Balkanstaten onderling onzichtbaar worden gemaakt. Na de Tweede Wereldoorlog maakte maarschalk Josip Broz Tito deze verschillen nog kleiner toen hij de macht greep in de Balkan en verschillende landen en bevolkingsgroepen dwong samen te leven in één verenigd Joegoslavië. Men werd per direct Joegoslaaf en mocht zich onder het totalitaire, communistische regime van Tito niet meer uitspreken over zijn of haar 'oorspronkelijke' identiteit.¹² Het zich niet verwant voelen met de Joegoslavische staat en de onderhuidse spanningen zorgden er na Tito's dood in 1980 voor dat er in 1991 oorlog uitbrak. Er was niet langer sprake van één Joegoslavië; het land deelde zich op en de nieuwe staten werden vanaf 1995 'exen' van elkaar. De inwoners van de nieuwe staten bouwden aan een 'nieuwe' identiteit, die vaak teruggreep op de tijd van voor Joegoslavië. In deze processen van identiteitsvorming speelde en speelt de trekkende kracht van Europa en de welvarende westerse samenleving een belangrijke rol. Europa kwam hierbij tegenover de vooroorlogse en Joegoslavische normen en cultuur te staan als symbool van

⁷ Bullock & Trombley (1999): 617.

⁸ Saïd (1979): 65–67.

⁹ Todorova (2009): 15-16.

¹⁰ Idem.

¹¹ Ibidem: 136.

¹² Peters, Sander. (2000) *Tito hield Joegoslavië bij elkaar*. Historisch Nieuwsblad 2.

<http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5490/tito-hield-joegoslavie-bij-elkaar.html> (20-05-2016)

voortgang en economische welvaart, maar ook van kapitalisme en individualisme.¹³ In deze processen van identiteitsvorming lopen de vooroorlogse en Joegoslavische waarden een gereede kans om opnieuw te worden weggezet in termen van het balkanistische discours, wat een zelfstandige ontwikkeling van deze jonge staten in de weg zou staan.

In het reisboek *Ex: over een land dat zoek is* (2014) beschrijft de Vlaamse politicoloog en slavist Peter Vermeersch meerdere ontmoetingen en gesprekken met bewoners van voormalig Joegoslavië. Zijn verhalen bieden inzicht in de processen van herdefiniëring van de nationale identiteit en in het gepolariseerde discours met betrekking tot Europa. Doordat Vermeersch door middel van citaten en gesprekken zijn persoonlijke visie en de visie van anderen over bepaalde gebeurtenissen weergeeft, biedt hij de lezer handvatten om balkanistische denkbeelden te neutraliseren. Anderzijds zouden zijn subjectieve selectie van citaten en de representatie van geïnterviewden ook juist bij kunnen dragen aan een balkanistische beeldvorming van het voormalige Joegoslavië. In deze scriptie zal ik Vermeersch' reisboek analyseren aan de hand van Todorova's begrip van balkanisme, om uitspraken te kunnen doen over de positie ervan in dit gepolariseerde discours. De vraag die in deze scriptie beantwoord wordt is: hoe verhoudt Vermeersch' representatie van voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is* (2014) zich tot het discours van balkanisme, zoals Todorova dat in kaart heeft gebracht?

1.2 Relevantie

Met deze scriptie wil ik bijdragen aan de bewustwording van balkanistische uitingen in de Nederlandse en Vlaamse cultuur. Zulke uitingen geven blijk van stigmatisering en stigmatisering kan mensen en landen beperken in hun proces van zelfdefiniëring en ontwikkeling. Dit boek is zeer relevant voor de Nederlandse lezer, aangezien juist in Nederland er een aantal factoren zijn die dergelijke denkbeelden over de Balkan kunnen stimuleren. Ten eerste zijn er de verrichtingen van de Nederlandse 'Blauwhelmen' in Srebrenica, die de Nederlandse samenleving graag zou vergeten. Gevoelens van schaamte kunnen ertoe leiden dat de Balkan met negatieve denkbeelden wordt geassocieerd. Ten tweede was het Joegoslavië-Tribunaal (ICTY) gevestigd in Den Haag, waardoor Nederlanders in het nieuws regelmatig werden geconfronteerd met negatieve berichtgeving over het gebied. Dit zou zelfs hebben geleid tot een afwending en verdooving van het Nederlandse publiek voor nieuwsberichten over deze oorlog en haar nasleep.¹⁴ De derde factor die meespeelt, is het feit dat er na de oorlog oorlogsvluchtelingen naar Nederland zijn gekomen. Deze mensen vormen nu een onderdeel van de Nederlandse samenleving, maar zorgen ook voor een herinnering aan de oorlog die hen uit hun woongebied verdreven heeft. In deze scriptie wil ik verduidelijken hoe discourses zoals

¹³ Torova (2009): 11-20.

¹⁴ Scholten, Otto, Ruigrok, Nel & Heerma, Pieter. (2002): 174.

het balkanisme invloed uitoefenen op onze visie over voormalig Joegoslavië. Het reisboek *Ex: over een land dat zoek is*, waarin Vermeersch zelf stelt dat hij tegenwicht poogt te bieden aan de negatieve berichtgeving rond voormalig Joegoslavië, maar waarbij hij zo nu en dan toch in discursieve valkuilen lijkt te lopen, vormt daarom een geschikte casus voor dit onderzoek.

1.3 Theoretisch kader en methode

In onderstaande paragrafen worden het theoretisch kader en de methode omschreven. Het theoretisch kader betreft Michel Foucault's begrip 'discours' wat een introductie is voor Maria Todorova's discours van het 'balkanisme' en Edward Bruners theorie over de constructie van reisverhalen. Aangezien het 'balkanisme' als een discours beschouwd kan worden zal er een discoursanalyse worden uitgevoerd in dit onderzoek. Samen met Charles Ramírez Bergs theorie over 'stereotypen' vormt dit de methode.

1.3.1 Discours

De Franse filosoof Michel Foucault beschrijft het begrip discours als 'de tekens waarmee een bepaalde 'groep' zijn werkelijkheid structureert'.¹⁵ Vaak vindt dit uiting in taal, bijvoorbeeld door het doen van uitspraken.¹⁶ De tekens zijn dus meestal taalsystemen die geïntegreerd zijn in het specifieke vocabulaire van een bepaalde groep. Dit vocabulaire gebruiken wij om de wereld zoals wij die ervaren te interpreteren en ordenen. Discours betreft de gezamenlijke processen van machtswerking die alle andere religieuze, sociale of politieke processen in een samenleving omvatten.¹⁷ Als zodanig structureert het discours waar wij in zitten (onze blik op) de werkelijkheid en hierdoor worden wij beïnvloed. Op deze manier kunnen discourses macht op ons uitoefenen.

In dit onderzoek wordt een discoursanalyse toegepast op het boek *Ex: over een land dat zoek is*. Het voordeel van een discoursanalyse is dat er niet gekeken wordt naar de intenties van auteurs, maar puur naar de tekst. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen bewuste en onbewuste uitingen, zodat met deze methode ook de onbewuste uitwerkingen van een discours in kaart kunnen worden gebracht. De discoursanalyse gaat in dit onderzoek in op de stereotyperingen die onderdeel zijn van het discours 'balkanisme'. Belangrijke onderdelen van het balkanistisch discours die ook duidelijk in *Ex: over een land dat zoek is* worden gerepresenteerd zijn 'geweld', 'gender' en 'ontwikkeling'. Op deze onderwerpen zal in de volgende hoofdstukken een discoursanalyse worden toegepast.

1.3.2 Balkanisme

Maria Todorova beschouwt haar concept van balkanisme als een discours, dat een stereotype beeld

¹⁵ Foucault (1972): 107.

¹⁶ Idem.

¹⁷ Ibidem: 216.

over de Balkan creëert. Machtswerkingen maken deel uit van ieder discours. Echter mensen zijn zich hier vaak niet van bewust. Een voorbeeld van de machtswerkingen van het balkanistische discours is dat de Balkan impliciet beschreven wordt als de 'Ander' binnen Europa.¹⁸ Hiermee wordt de machtspositie die de rest van Europa heeft benadrukt ten nadele van de Balkan.

Todorova stelt dat de machtswerkingen tussen Europa en de Balkan vergelijkbaar zijn met wat Edward Said beschreven heeft over de machtsprocessen tussen het Westen en het Oosten. Said beschrijft in zijn invloedrijke boek *Orientalism* de beeldvorming van de 'Ander' of de 'Oriënt' als irrationeel, zwak, sensueel en feminien, wat contrasteert met het Westen dat als rationeel, sterk en masculien wordt gekarakteriseerd.¹⁹ Volgens Said maakt oriëntalisme de politieke, economische, culturele en sociale dominantie van het westen mogelijk, niet alleen tijdens de koloniale tijd, maar ook in de twintigste eeuw.²⁰ De landen van de Balkan waren ondanks het mysterieuze en oriëntaalse karakter voor veel reizigers echter eerder een doorreisgebied dan een reisbestemming.²¹ Todorova beschrijft de Balkan als een ambigue zone die een brug vormde tussen Oost en West.²² De term oriëntalisme past volgens Todorova dan ook niet bij het beeld dat over de Balkan bestaat. Ondanks dat de Balkan zou achterliggen op de rest van Europa, kan het niet als oriëntaals beschouwd worden, omdat het eerder geassocieerd wordt met geweld, ongeciviliseerdheid en onderontwikkeling.²³ Todorova stelt dat geweld een onderdeel van het balkanistische discours is, als gevolg van de oorlogen die er de afgelopen eeuwen hebben gewoed.²⁴ Daarnaast stelt ze dat er in het balkanistische discours een hiërarchie tussen de Balkanman en de Balkanvrouw bestaat, waarbij de vrouw ondergeschikt is.²⁵ Verder schrijft Todorova dat vanaf de late achttiende eeuw het gebied van de Balkan achterlag op de rest van Europa en sindsdien als onderontwikkeld en semi-geciviliseerd beschouwd wordt.²⁶ Deze drie onderwerpen vormen de leidraad voor het onderzoek naar balkanistische stereotypen in *Ex*.

1.3.3 Stereotypen

Binnen het discours van het balkanisme wordt gebruik gemaakt van stereotyperingen. Charles Ramírez Berg geeft in zijn boek *Latino images in film* inzicht in wat stereotypen zijn. Ramírez Berg leidt zijn theorie over stereotypen af van Walter Lippmanns opvattingen over stereotypering. Volgens Lippmann is stereotypering een noodzakelijk, nuttig en efficiënt proces waarbij categorieën

¹⁸ Todorova (1997): 1.

¹⁹ Said (1979): 65–67.

²⁰ Said (1979): 357.

²¹ Hammond (2005): 135.

²² Todorova (2009): 15-16.

²³ Ibidem: 5-16.

²⁴ Todorova (2009): 136-137.

²⁵ Ibidem: 15, 73, 138.

²⁶ Ibidem: 11-16.

worden gecreëerd. Deze categorieën stellen mensen in staat om gegevens die zij uit hun omgeving ontvangen te kunnen beheersen.²⁷ Deze categorieën zijn gebaseerd op de grove verschillen die we dagelijks waarnemen, zoals het verschil tussen een deur en een raam. De mens heeft stereotypering nodig om de informatie die we ontvangen te verwerken en op te slaan. Stereotypering is volgens Lippmann in beginsel een neutraal waardemechanisme, maar kan een bepaalde lading krijgen door het toevoegen van positieve of negatieve connotaties.²⁸

Voor een negatieve vorm van stereotypering zijn volgens Ramírez Berg twee cruciale elementen nodig: etnocentrisme en vooroordelen. Door het element van etnocentrisme toe te voegen aan categorisering gaat men de wereld bekijken vanuit de etnische groep waartoe hij of zij behoort. Deze groep is het referentiepunt waarmee niet-groepsleden vergeleken worden. Doordat deze vergelijking vervolgens beïnvloed wordt door vooroordelen over de andere groep (out-group), wordt deze out-group vaak als inherent inferieur gelabeld.²⁹ Stereotypering in zijn negatieve vorm ontstaat volgens Ramírez Berg dus door categorisering, etnocentrisme en vooroordelen samen te voegen. Hij beschouwt een stereotype als het resultaat van dit proces van stereotypering. Ramírez Berg definieert een stereotype als een negatieve generalisatie die gebruikt wordt door de in-group (Wij) over de out-group (Zij).³⁰ Het is van belang om te weten dat een stereotype vanuit een cognitief proces ontstaat. Hierdoor is een stereotype dan ook geen vaststaande waarheid.

Ramírez Berg benoemt in het hoofdstuk *Categorizing the other, Stereotypes and stereotyping* elf eigenschappen van stereotypen. Deze eigenschappen zijn vaak onderdeel van het proces waarin een stereotype ontstaat. Daarnaast kunnen ze ook de reden zijn dat een stereotype juist ontkracht wordt. Deze elf eigenschappen zijn volgens Ramírez Berg:

1. *Stereotypes are applied with rigid logic*
2. *Stereotypes may have a basis in fact*
3. *Stereotypes are simplified generalizations that assume out-group homogeneity*
4. *Stereotypes work at far too general a level to be worthwhile predictors*
5. *Stereotypes are uncontextualized and ahistorical*
6. *Repetition tends to normalize stereotypes*
7. *Stereotypes are believed*
8. *Stereotyping goes both ways*
9. *Stereotypes are ideological*
10. *The in-group stereotypes itself*

²⁷ Ramírez Berg (2002): 14.

²⁸ Idem.

²⁹ Ibidem: 14-15.

³⁰ Ibidem: 15.

11. *The antidote to stereotyping is knowledge*³¹

Deze eigenschappen zullen in de hieropvolgende hoofdstukken verder worden uitgelegd, wanneer ze aan bod komen. Door de eigenschappen van stereotypering in *Ex* aan te duiden, kan verduidelijkt worden hoe de tekst stereotyperende balkanistische denkbeelden over voormalig Joegoslavië presenteert.

1.3.4 *De constructie van reisverhalen*

Vermeersch' boek kan geclassificeerd worden als een reisverhaal. Edward M. Bruner stelt dat reisverhalen een constructie zijn.³² Er moet altijd rekening gehouden worden met het feit dat de schrijver zijn verhaal pas bij thuiskomst opschrijft in de vorm waarin de lezer het uiteindelijk leest. Een reis verhaal is dus geen spontane uiting, maar een constructie van een auteur die zelf in een discours ingebed is. Wat in het boek lijkt op een waarheidsgetrouwe documentatie van een (onverwachte) gebeurtenis, kan in werkelijkheid namelijk een zorgvuldig geconstrueerd verhaal zijn.

Bruner legt uit dat een reisverhaal een constructie wordt als gevolg van het principe van additie en deletie. Omdat het nu eenmaal niet mogelijk is om alles te bespreken wat er tijdens een reis gebeurt, worden er altijd delen van het verhaal weggelaten.³³ De processen waardoor delen van de reisgeschiedenis achterwege gelaten worden, kunnen deletie genoemd worden. Er worden echter ook aspecten toegevoegd aan de reisgeschiedenis, zoals de visie van de auteur, historische context, verwijzingen naar eerdere gesprekken en foto's³⁴. Het toevoegen van bepaalde aspecten om zo het verhaal te versterken kan additie genoemd worden.

Additie en deletie zijn twee aspecten die bij het vertellen van een reisverhaal van belang zijn en daardoor ook voor de presentatie van stereotypen in datzelfde verhaal. De schrijver kan er voor kiezen om bepaalde aspecten van een stereotype of stereotypisch beeld te bespreken of juist om bepaalde aspecten achterwege te laten. Hierdoor kunnen vooroordelen die in het discours van de schrijver bestaan, bevestigd of ontkracht worden. Volgens Brittany Kelley zijn reisverhalen dan ook een van de bronnen die ervoor kunnen zorgen dat er een negatief meta-narratief gevormd wordt over de Balkan.³⁵

1.4 Opbouw en vooruitblik van het onderzoek

In deze scriptie zal ik gaan onderzoeken hoe Peter Vermeersch in zijn boek *Ex* de landen en de bewoners van het voormalige Joegoslavië representeert, door middel van een discoursanalyse. Zo kan uiteindelijk de hoofdvraag van dit onderzoek - hoe verhoudt Vermeersch' representatie van de

³¹ Ibidem: 15-23.

³² Bruner (2005): 26-27.

³³ Ibidem: 20.

³⁴ Ibidem: 24-27.

³⁵ Kelley (2012): 1.

Balkan in *Ex: over een land dat zoek is* (2014) zich tot het discours van het balkanisme, zoals Todorova dat in kaart heeft gebracht? - beantwoord worden. In het tweede hoofdstuk staat 'de rol van geweld' centraal, in het derde 'gender' en het vierde 'ontwikkeling'. Deze drie casussen bespreken ieder een belangrijk onderdeel van de balkanistische stereotypering die ook nadrukkelijk in het boek gerepresenteerd wordt. De deelvragen die in deze hoofdstukken achtereenvolgens beantwoord zullen worden, luiden:

- hoe verhoudt Vermeersch' representatie van het geweld in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is*, zich tot het discours van het Balkanisme zoals het door Todorova beschreven is?
- hoe verhoudt Vermeersch' representatie van gender in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is*, zich tot Todorova's concept van balkanisme?
- hoe verhoudt Vermeersch' representatie van ontwikkeling in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is*, zich tot Todorova's concept van balkanisme?

In de hoofdstukken zullen de drie casussen besproken worden aan de hand van citaten en passages uit *Ex* die representatief zijn voor het onderwerp van de casus. In ieder hoofdstuk zal ik eerst het onderwerp van de casus introduceren en vervolgens zal ik met de theorie van Ramírez Berg over de elf eigenschappen van stereotypering passages uit *Ex* analyseren. In elk hoofdstuk zullen passages tekst behandeld worden die het balkanistische stereotype zowel confirmeren als tegenspreken. Uiteindelijk zal in de conclusie de hoofdvraag beantwoord worden.

Hoofdstuk 2: Geweld

Aan het einde van de twintigste eeuw zorgde het geweld in voormalig Joegoslavië voor negatieve connotaties over dit gebied. Todorova stelt dat na de val van het communisme het oorlogsethos 'diep' geworteld was in de psyche van de bevolking van de Balkan'.³⁶ Dit was het gevolg van de vele oorlogen in het gebied, zoals de Balkanoorlogen in 1912-1913 en de Eerste Wereldoorlog. Geweld vormt ook een onderdeel van het balkanistische discours, waardoor de Balkan als een gewelddadig gebied gezien wordt. De term balkanisme geeft een geloofwaardige verklaring voor het geweld dat eind twintigste eeuw in de Joegoslavische oorlogen vertoond werd.³⁷ Wat de rol van geweld in de samenleving van voormalig Joegoslavië is, is een belangrijk onderwerp bij het analyseren van balkanistische stereotypen in *Ex*.

In dit hoofdstuk zal ik analyseren hoe Vermeersch het onderwerp van geweld in voormalig Joegoslavië representeert. Hierbij zal ik zowel de stukken tekst die balkanistische stereotypen bevestigen bespreken, als de stukken tekst die ze ontkrachten. Aan de hand van Ramirez Bergs artikel over de totstandkoming van stereotypen zal ik een afgewogen antwoord vormen op de vraag hoe Vermeersch het geweld in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is* representeert, in verhouding tot het discours van het Balkanisme zoals het door Todorova is beschreven.

2.1 De rol van geweld in *Ex*

In *Ex* komen meerdere passages over geweld voor, die verschillende inzichten in het onderwerp geven. Een goed voorbeeld van hoe geweld gerepresenteerd wordt, is een passage waarin Vermeersch een bezoek brengt aan een schietbaan in Servië, genaamd de Gun Club.³⁸ Met de keuze om dit bezoek in zijn boek op te nemen benadrukt Vermeersch de rol van geweld in de samenleving.

Vermeersch gaat bij de Gun Club naar binnen en ziet een man op een stoel zitten, die de eigenaar blijkt te zijn: Ilija, een magere, beetje sjofele man die enkele tanden mist. Ilija vraagt aan Vermeersch of hij 'even wil proberen', waarmee hij doelt op het schieten met een pistool. Vervolgens zegt Vermeersch dat hij geen kenner is, waarop Ilija een pistool voor hem uitkiest en zegt dat het allemaal niet zo moeilijk is. Ilija loopt de procedure door, negeert Vermeersch' vraag over veiligheidsmaatregelen en doet voor hoe een pistool werkt. Vermeersch zegt nogmaals dat hij een beginneling is, waarna hij zijn eerste schot afvuurt. De tekst toont dat Vermeersch een beginneling is, een westerse nitwit op het gebied van geweld, terwijl de eigenaar van de Gun Club wordt neergezet als iemand die dagelijks met wapens omgaat en hiermee ervaring heeft. Deze ervaring laat

³⁶ Todorova (2009): 137.

³⁷ Ibidem: 136.

³⁸ Ibidem: 83-85.

hij blijken door nadrukkelijk nonchalant te doen in de omgang met wapens. Ilija is er trots op dat hij deze ervaring heeft en hij beschouwt die als een belangrijk onderdeel van zijn identiteit. Op deze manier brengt de tekst een tegenstelling aan tussen de westerse Vermeersch en de Servische eigenaar van de schietbaan. Door deze polarisering ontstaat er een distantie tussen Vermeersch en de eigenaar, waardoor de eigenaar in de out-group geplaatst wordt. De out-group is volgens Ramírez Berg een andere groep dan die waartoe de veroordelaar (in dit geval Vermeersch) behoort. Leden van de out-group worden meestal als inferieur beschouwd in vergelijking met leden van de in-group.³⁹

Hiermee worden bepaalde stereotypische denkbeelden die in de passage aan bod zijn gekomen samengevoegd tot één verondersteld stereotype. Zo wordt de eigenaar van de Gun Club gepresenteerd als een magere, sjofele Servische man, die trots is op zijn kennis over pistolen en het gebruik ervan en die hier zeer nonchalant mee omgaat. De tekst speelt in op een bestaand stereotype over mannen uit de Balkan en geeft met behulp van de passage over de Gun Club de lezer aanknopingspunten om een gegeneraliseerd beeld te vormen van Servische mannen en hun omgang met vuurwapens. Door de geschiedenis van de out-group niet te benoemen en de ervaringen van de out-group te vereenvoudigen door slechts enkele eigenschappen van 'de Ander' te selecteren die verschillen met de in-group accentueren, worden deze eigenschappen in het proces van stereotypering toegepast op alle leden van de groep.⁴⁰ Hierdoor ontstaat er een 'simplificatie van de out-group die tevens ook de homogeniteit van deze groep verondersteld'.⁴¹ Deze stereotypering is vervolgens van toepassing op het grotere groepsbeeld, namelijk dat van de samenleving van voormalig Joegoslavië; door de normalisering en generalisering van de gebeurtenissen in de passage geeft de tekst een beeld van de Gun Club als slechts één van de vele schietbanen in voormalig Joegoslavië.

Tijdens zijn reis naar Tuzla overnacht Vermeersch in de stad Banja Luka. Over Banja Luka schrijft Vermeersch:

Hoe vat je Banja Luka samen? Ik ben geneigd te zeggen: vechtsport. [...] Vechtsport. Iedereen in de lobby doet het, dat wil zeggen: niet ik, maar de twee anderen – de geblondeerde vrouw achter de bar en Vladan. "Het is normaal," zegt Vladan. "In Banja Luka moet je vechten om te overleven."⁴²

Vermeersch benadrukt een verschil tussen hem, de Westerse man die niet aan vechtsport doet, en de twee anderen, de voormalig Joegoslaven die wel een vechtsport beoefenen. Door dit te benadrukken creëert hij een in-group en een out-group, waarmee hij de homogeniteit van de

³⁹ Ramírez Berg (2002): 14-15.

⁴⁰ Ibidem: 16.

⁴¹ Idem.

⁴² Vermeersch (2014): 220.

groepen veronderstelt en er generalisaties ontstaan.⁴³ Hierdoor zou de lezer kunnen concluderen dat mensen uit de out-groep allemaal aan vechtsport doen en dat geweld in hun dagelijks leven een rol speelt. Sterker nog, hij stelt zelfs door middel van een uitspraak van Vladan dat in Banja Luka vechtsport nodig is om te overleven. Het woord 'overleven' geeft deze passage een extra gewelddadige connotatie.

Wat verder opvalt in het boek is dat Vermeersch zich bewust is van het stereotype beeld van geweld in voormalig Joegoslavië, doordat hij het benoemt. Zo plaatst hij retorische vragen in de tekst, zoals:

'Heeft de oorlog de alfaman in de Serviër wakker gemaakt? Heeft de oorlog mannelijkheid verengd tot machismo? Is daarom de Servische maatschappij zo ostentatief viriel geworden, zo vrouwonvriendelijk, zo ruw, zo antihomo ook?'⁴⁴

Hierna volgt geen uitleg en ook geen standpunt, de tekst blijft ambigue wat betreft het oordeel van Vermeersch over het stereotype. Het enige dat bij de lezer overblijft, is het beeld dat geschetst wordt van de door de oorlog gevormde Servische man. Met de retorische vraag ontrekt de auteur zich aan een negatief of positief eindoordeel, maar toch is in het hoofd van de lezer is het geschetste stereotype het enige beeld dat achterblijft.

2.2 Een ander perspectief op de rol van geweld in Ex

Aan het einde van de eerder besproken passage over de Gun Club schrijft Vermeersch dat hij medelijden krijgt met het papieren silhouet waar hij op geschoten heeft. Hij zegt het volgende: 'Een lichte misselijkheid maakt zich van me meester. Welke wapentuig gebruikten de huurlingen van Milošević om hun moorden te plegen? Dit is het probleem, realiseer ik me: dit was niet zomaar schieten. Dit was schieten in Servië.'⁴⁵ Met deze opmerking contextualiseert de tekst de informatie uit de voorafgaande passage binnen de gewelddadige geschiedenis van voormalig Joegoslavië. Deze contextualisering geeft de lezer inzicht in de rol van geweld in voormalig Joegoslavië. Ramírez Berg noemt deze vorm van inzicht bieden een van de manieren om stereotypering tegen te gaan.

In het fragment van de Gun Club krijgt de lezer inzicht in de rol die geweld in de samenleving heeft doordat de tekst twee kanten van geweld in Servië toont. Ten eerste heeft het gebruik van geweld voor Vermeersch juist een negatieve connotatie, aangezien hij het in voormalig Joegoslavië gebruikt heeft. Dit komt door de connectie die het gebied heeft met de oorlog uit de jaren negentig

⁴³ Ramírez Berg (2002): 16-21.

⁴⁴ Ibidem: 68.

⁴⁵ Vermeersch (2014): 85.

van de vorige eeuw. Ten tweede geeft de tekst indirect via deze opmerkingen een context voor de rol van geweld in voormalig Joegoslavië.

Ex gebruikt de oorlog in voormalig Joegoslavië als contextualisering voor de rol van geweld in deze regio. Op deze manier krijgt de lezer meer informatie over de out-group en is de lezer minder kwetsbaar voor de stereotypering van deze groep. Ramírez Berg stelt hierover dat: 'more information about the Other makes the stereotype's simplified generalities less and less applicable.'⁴⁶

De tekst geeft op verschillende manieren de lezer meer informatie over de out-group. Ten eerste geeft de tekst historische feiten over de oorlog zoals de vrije verkiezingen van 1989, de hyperinflatie van 1992, de zelf uitgeroepen Republiek van Servisch Krajina, de heroveringsmissie 'operatie storm' en het einde van de NAVO-bombardementen in 1999.⁴⁷ Daarnaast vertelt Vermeersch ook over persoonlijke belevenissen van burgers om de lezer een persoonlijke kijk op het geweld in voormalig Joegoslavië te bieden. Zo citeert hij een verhaal over de Kosovaarse man Dušan die zijn vrouw Velika per ongeluk doodde, omdat hij dacht dat ze een indringer was.⁴⁸ De toevoeging van een persoonlijk aspect aan geweld laat de heterogeniteit van de out-group zien en spreekt de stereotypische opvatting van homogeniteit van de out-group tegen. Het verhaal van Dusan geeft een persoonlijke context aan het gebruik van geweld, maar dit is geen verklaring voor al het geweld in voormalig Joegoslavië. Als reactie op dit verhaal zegt Vermeersch echter: 'Slachtoffer en dader ineen, zo waanzinnig was het dus geweest.'⁴⁹ In deze zin is het woord 'waanzinnig' opvallend. Het toont enerzijds begrip voor de situatie van de 'Ander'. Anderzijds kan het door het 'waanzinnige' karakter van de situatie in de Balkan te bedrukken stereotypering nog verder aanzetten.⁵⁰

2.3 Besluit

Uit de analyse blijkt dat in het boek *Ex* de rol van geweld in voormalig Joegoslavië gerepresenteerd wordt als een bevestiging van het balkanistische stereotype. De tekst vertoont in de passage over de Gun Club de verschillende processen van stereotypering, zoals polarisering in een in- en een out-group, simplificatie en generalisering. Vermeersch benoemt het stereotype van geweld regelmatig, maar neemt hierover geen standpunt in. De lezer blijft achter met het geschetste stereotype beeld in zijn hoofd. Verder draagt de voortdurende herhaling van passages over geweld ook bij aan de stereotypering van geweld in voormalig Joegoslavië. Ramírez Berg stelt namelijk dat: 'expressing

⁴⁶ Ramírez Berg (2002): 23.

⁴⁷ Vermeersch (2014): 136, 38, 135, 29.

⁴⁸ Ibidem: 66-67.

⁴⁹ Ibidem: 67.

⁵⁰ Ramírez Berg (2002): 15-16.

learned stereotypes reinforces and to that extent validates and perpetuates them.⁵¹ Kortom, door het herhalen van de stereotypen worden ze genormaliseerd.

De tekst biedt echter ook voorbeelden die tegenwicht bieden aan het balkanistische stereotype over geweld. Een manier waarop Vermeersch tegenwicht biedt aan het stereotype is de contextualisering van de rol van geweld in voormalig Joegoslavië, door de constante machtsstrijd en oorlogsvoering als reden voor het geweld te presenteren. Door de lezer informatie te geven over de oorlog en tevens ook een persoonlijk aspect toe te voegen aan de oorlogsverhalen, geeft de tekst de lezer de mogelijkheid om kennis te vergaren over de out-group.⁵² In combinatie met de gepresenteerde heterogeniteit van de out-group zorgt deze kennis ervoor dat het moeilijker is voor de lezer om de out-group als inferieur te bestempelen.

De manier waarop de tekst de negatieve kant van het stereotypische beeld over geweld in voormalig Joegoslavië contextualiseert, is wat mij betreft echter niet overtuigend genoeg om het stereotype over geweld te ontkrachten. De herhaling van passages over geweld en aan geweld gerelateerde onderwerpen zorgen voor een stereotypering, waar Vermeersch geen (ontkrachtend) standpunt over inneemt. Daarnaast zijn ook de pogingen om tegenwicht te bieden, in het balkanistische discours ingebed waardoor deze pogingen juist bijdragen aan de bevestiging van het balkanistische stereotype. Al met al toont Vermeersch dat hij bewust met het balkanistische discours omgaat, maar tegelijkertijd ontkomt hij er niet aan omdat hij er ook inzit. Er kan geconcludeerd worden dat hij in *Ex* het balkanistische stereotype beeld dat geweld in voormalig Joegoslavië een belangrijke rol in de samenleving inneemt bevestigt.

⁵¹ Ibidem: 19.

⁵² Ibidem: 23.

Hoofdstuk 3: Gender

Volgens Maria Todorova veronderstelt het balkanistische discours dat de Balkanlanden in meer of mindere mate patriarchale samenlevingen zijn.⁵³ In een patriarchale samenleving worden betekenis en orde gegenereerd binnen een netwerk van binaire opposities met betrekking tot mannen en vrouwen, mannelijkheid en vrouwelijkheid. Deze schijnbaar neutrale opposities creëren een hiërarchie op basis van sekse. Volgens Todorova wordt het stereotype van de Balkanman in de meeste beschrijvingen als onbeschaafd, primitief, ruw, wreed en slordig beschreven.⁵⁴ Ze gaat minder duidelijk in op het stereotype beeld van de vrouw, wellicht vanwege het feit dat volgens haar het balkanistische discours mannelijk is.⁵⁵ Impliciet kan uit voorbeelden worden opgemaakt dat de Balkanvrouw een ondergeschikte rol heeft, die wordt ingevuld als object, huisvrouw en/of moeder.⁵⁶ Andrew Hammond stelt dat Balkanvrouwen ook een gebrek aan schoonheid aangerekend wordt, waardoor ze gedefeminiseerd worden.⁵⁷

In dit hoofdstuk zal ik nader ingaan op de representatie van genderrollen in voormalig Joegoslavië die in het boek *Ex: over een land dat zoek is* van Peter Vermeersch naar voren komen. Hiervoor zal ik de verschillende representaties van de twee seksen aanhalen en analyseren aan de hand van Ramírez Bergs eigenschappen van stereotypen, om zo een afgewogen antwoord te geven op de vraag hoe Vermeersch' representatie van gender in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is* zich verhoudt tot Todorova's concept van het balkanisme.

3.1 De rol van gender in Ex

3.1.1 De Balkanman

Vermeersch geeft verschillende voorbeelden van mannen uit voormalig Joegoslavië, die aansluiten bij het balkanistische stereotype van de Balkanman. Zo beschrijft Vermeersch in hoofdstuk acht, als hij in Skopje is, zijn eerste indruk van de Macedonische taxichauffeur: 'achter het stuur zie ik een gezapige man met een buikje, een stoppelbaard en een vaalbruine pet op zijn hoofd.'⁵⁸ De man wordt door deze beschrijving als onverzorgd gepresenteerd. Dit beeld vertoont opvallende overeenkomsten met het hierboven geschetste beeld van de onbeschaafde en slordige Balkanman.

Vermeersch beschrijft het viriele gedrag van Macedonische mannen als 'retromachismo'.⁵⁹ In Macedonië zouden de mannen blijven vasthouden aan idealen van een traditionele patriarchale

⁵³ Todorova (2009): 73, 138.

⁵⁴ Ibidem: 14.

⁵⁵ Ibidem: 15.

⁵⁶ Todorova (2009): 15, 138.

⁵⁷ Hammond (2007): 210.

⁵⁸ Vermeersch (2014): 248.

⁵⁹ Ibidem: 70.

samenleving, net zoals in Albanië en Griekenland het geval is.⁶⁰ Met deze opmerking generaliseert en homogeniseert Vermeersch de out-group. Dit is precies wat Ramírez Berg stelt dat stereotypen doen, namelijk: '[they] flatten, homogenize, and generalize individuals within a group, emphasizing sameness and ignoring individual agency and variety.'⁶¹ Vermeersch veronderstelt dat alle mannen uit Macedonië (en in andere delen van de Balkan) vasthouden aan een patriarchale structuur, waarbinnen mannen als gezinshoofd een duidelijke en leidende functie hebben.⁶² Door het woord 'traditionele' toe te voegen impliceert hij dat er een historische context is die deze opmerking valideert, zonder verdere uitleg te geven over de precieze en historische invulling van die patriarchale structuur. Met deze uitspraak lijkt Vermeersch een logische verklaring te bieden voor het door hem geobserveerde masculiene gedrag van de mannen in Macedonië, maar eigenlijk vormt die verklaring een verdere onderbouwing en dus een bevestiging van het stereotype.⁶³

In het derde hoofdstuk, waarin Vermeersch het Servische platteland verkent, beschrijft hij een reeks foto's van de vader van zijn kennis Ivan.⁶⁴ Ivans vader kijkt in de camera "met de blik van een worstelaar" en hij toont zijn spieren terwijl hij deze traint. Vermeersch noemt hem een "Balkanheld", suggererend dat mannen die hun lichaam trainen en onbevreesd kijken in voormalig Joegoslavië als held bestempeld worden. Hiermee sluit Vermeersch aan bij het balkanistische stereotype van de man als primitieve macho.

Hoewel Vermeersch op het gebied van gender gebruikmaakt van balkanistische stereotypen, geeft hij ook aan zich bewust te zijn van het discours. In het tweede hoofdstuk van *Ex*, waarin Vermeersch in Belgrado in gesprek gaat met Servische mannen, komt een citaat voor uit een niet nader benoemde Amerikaanse vakantiefilm uit de jaren zestig. Dit citaat gaat over masculiniteit in de Balkan. Naar aanleiding van het geschetste beeld, geeft Vermeersch de volgende beschrijving:

Het was een cliché van jewelste waar soms iets van klopte: De Balkanman als trots en stoer en, wanneer uitgedaagd, gevaarlijk. Als lichtelijk geschifte soldaat. En de vrouwen waren het spiegelbeeld: geblondeerde bimbo's die lange, dunne sigaretten diep tussen hun blinkende, roze lippen steken. En zuigen.⁶⁵

Door te stellen dat het citaat een cliché is, benadrukt Vermeersch het stereotypische karakter ervan. Daarnaast stelt Vermeersch dat er 'iets van klopte', waarmee hij de lezer toont dat het stereotype volgens hem op feiten berust. De feitelijke basis van stereotypen maakt volgens Ramírez Berg

⁶⁰ Idem.

⁶¹ Ramírez Berg (2002): 16.

⁶² Vermeersch (2014): 70.

⁶³ Ramírez Berg (2002): 15-16.

⁶⁴ Vermeersch (2014): 106.

⁶⁵ Ibidem: 69.

stereotypen aannemelijk, want: 'It was the "kernel of truth" that explained why large numbers of people agreed on many stereotypes.'⁶⁶

Verder komen in deze zinnen meerdere eigenschappen van stereotypen voor over zowel de Balkanman als de Balkanvrouw. Ten eerste legt de tekst de nadruk op het feit dat de 'Ander' besproken wordt door te stellen dat het gaat over de 'Balkanman', en niet zomaar een man. Om de verschillen met de in-group extra te accentueren noemt de tekst eigenschappen zoals 'gevaarlijk' en 'lichtelijke geschifte'.⁶⁷

Vermeersch generaliseert de Balkanman door hem te vergelijken met een 'lichtelijk geschifte soldaat' en neer te zetten als 'trots, stoer en gevaarlijk'. Deze vergelijking is echter niet gecontextualiseerd en onhistorisch, want Vermeersch vertelt de lezer niet op welke informatie hij deze vergelijking baseert. Het gebrek aan historiciteit is volgens Ramírez Berg ook een duidelijke eigenschap van een stereotype, want: 'Being gross generalizations, stereotypes are conveniently ahistorical, selectively omitting the out-group's social, political, and economic group history.'⁶⁸ Om dergelijk uitspraken te kunnen doen over het gedrag van een groep zal de tekst de lezer meer kennis over de groep moeten geven.

3.1.2 De Balkanvrouw

Ook bij de Balkanvrouwen bevestigt Vermeersch in zijn beschrijvingen het balkanistische stereotype van de vrouw als ondergeschikt, huismoeder en gedefeminiseerd. Het laatst besproken citaat uit het voorgaande stuk is hier een voorbeeld van: 'En de vrouwen waren het spiegelbeeld: geblondeerde bimbo's die lange, dunne sigaretten diep tussen hun blinkende, roze lippen steken. En zuigen.'⁶⁹ Uit dit citaat blijkt dat de uiterlijke vertoning van de Balkanvrouw een belangrijk onderdeel vormt van de stereotypering. Balkanistische vrouwen willen klaarblijkelijk graag blond zijn, maar zijn dit vaak niet van nature. De vrouwen proberen hun uiterlijk te verfraaien door het haar blond te verven en make-up te gebruiken, wat veronderstelt dat zij hun natuurlijke uiterlijk niet knap genoeg vinden.

Daarnaast noemt Vermeersch het woord 'zuigen', waarmee hij in combinatie met het woord 'bimbo' een seksueel beeld schetst van de Balkanvrouw. Dit beeld kan de lezer het idee geven dat Balkanvrouwen vooral seksuele objecten zijn, waardoor ze een ondergeschikte rol krijgen. Deze representatie van de dienstbare, ondergeschikte vrouw komt overeen met de balkanistische stereotypering van de Balkanvrouw. Door slechts enkele eigenschappen van de vrouwen uit te lichten, die tegelijk het stereotype van de Balkanvrouw bevestigen, creëert Vermeersch een generalisatie. Ramírez Berg stelt dat bij een generalisering bepaalde eigenschappen van de 'Ander'

⁶⁶ Ramírez Berg (2002): 16.

⁶⁷ Ramírez Berg (2002): 16.

⁶⁸ Ibidem: 17-18.

⁶⁹ Vermeersch (2014): 69.

geselecteerd worden die verschillen met de in-group accentueren: 'These traits are then applied to all members of the group, an operation that assumes out-group homogeneity.'⁷⁰

Vermeersch toont door het uiten van het clichébeeld van de Balkanvrouw dat hij zich bewust is van het bestaan ervan, maar hij gaat vervolgens niet in op zijn opmerking over Balkanvrouwen. Hier past hij dus het principe van *deletie* toe, waarbij de lezer geen verdere informatie over de waarheidsgetrouwheid van dit stereotypische beeld krijgt. De lezer krijgt het gevoel alsof binnen deze tekst het beeld van de Balkanvrouw ondergeschikt is aan dat van de man, doordat Vermeersch informatie weglaat.

Ten slotte toont Vermeersch in *Ex* ook het stereotype beeld van de Balkanvrouw als huisvrouw. Regelmatig als hij ergens verblijft, is er een moederfiguur die hem van eten voorziet. Zo schrijft hij: 'Mevrouw Hadri diende ondertussen het dessert op: baklava.'; Saliha 'heeft een schoteltje met een lekkernij in haar handen [...] Ik doe de deur open en ze heeft opnieuw een metalen schoteltje voor me klaargemaakt. Er ligt een homp vers brood op.'; 'Vaja, de vrouw van Vitomir, heeft alles bereid. Ze staat in de keuken nog deeg te kneden voor kiflice, kleine croissants.'⁷¹ Vermeersch geeft de lezer geen verdere informatie over deze vrouwen, waardoor het lijkt alsof het hun belangrijkste taak is om de omgeving van zorg en eten te voorzien. Ramírez Berg verklaart dit: 'With repetition, therefore, narration becomes representation.'⁷² In *Ex* wordt het thema van de huisvrouw meerdere malen herhaald, waarmee het stereotype van de Balkanvrouw bevestigd wordt.

3.2 Een ander perspectief op de rol van gender in *Ex*

3.2.1 *De Balkanman*

Toch ontkracht Vermeersch in *Ex* het balkanistische stereotype ook. Naar aanleiding van het clichébeeld gaat de tekst verder in op het beeld dat over de Balkanman geschetst wordt. Na de oorlog ontstond namelijk een nieuwe economische situatie, waarbij de staten van voormalig Joegoslavië zich proberen te verhouden tot de internationale markt. Hierdoor heeft de man zijn mannelijke taak in de economie van het land verloren. Gezin en maatschappij ontglippen aan zijn controle, zijn mannelijkheid is zoek en de de-industrialisatie heeft de man symbolisch gedegradeerd.⁷³ Het getoonde machogedrag zou een vorm van twijfel en aarzeling zijn. Deze contextualisering is een vorm van *additie* die de lezer meer inzicht geeft in de redenen van het gedrag van de Balkanman. Deze extra informatie kan als een tegenwicht tegen het stereotypische beeld van de Balkanman beschouwd worden.⁷⁴

⁷⁰ Ramírez Berg (2002): 16.

⁷¹ Vermeersch (2014): 21, 209-210, 279.

⁷² Ramírez Berg (2002): 19.

⁷³ Vermeersch (2014): 70.

⁷⁴ Ramírez Berg (2002): 23.

Vermeersch beschrijft daarnaast de mannen die hij ontmoet doorgaans als familiemensen die werk hebben of werk zoeken, om zo hun gezin een goed leven te kunnen bieden.⁷⁵ Qua uiterlijk worden deze mannen niet als gevaarlijk of slordig beschreven, maar bijvoorbeeld als ‘een stille huisvader met een pet’ en ‘mannen met grote grijze snorren die op hun hoofd een witte *plis* dragen’.⁷⁶ In hoofdstuk negen vertelt Vermeersch over zijn verblijf bij het gezin van een orthodoxe priester. Hiermee toont hij de lezer een beeld van het alledaagse gezinsleven en een voorbeeld van de andere gedaanten van de voormalige Joegoslavische man. Het beeld van de man als ‘huisvader’ spreekt het stereotypische beeld van de Balkanman als primitieve macho tegen. Het is dus lastig om één gegeneraliseerd stereotypisch beeld van de mannen uit voormalig Joegoslavië te vormen op basis van wat Vermeersch in *Ex* opschrijft.

3.2.1 De Balkanvrouw

De balkanistische stereotypen over de voormalig Joegoslavische vrouwen worden in *Ex* ook in verschillende passages tegengesproken. Zo kunnen de vrouwen die hij ontmoet goed voor zichzelf zorgen. De meeste vrouwen hebben een baan en een degelijke opleiding, zoals Nataša Kandić, die internationaal bekend staat als mensenrechtenactiviste. Kandić wordt door Vermeersch omschreven als:

Ze is een kleine elegante vrouw met donkergrijs steil haar dat laag over haar voorhoofd valt en een bril met een dun montuur van waarachter ze me met ernstige ogen aankijkt. Ze ziet er broos uit, maar dat is ze niet. Ze kent de barricaden. Ze bezorgde het Joegoslaviëtribunaal tijdens het proces tegen Milošević cruciaal bezwarend bewijsmateriaal [...] Ze heeft klappen moeten incasseren en ze heeft zelf weleens een klap uitgedeeld (zie YouTube voor de beelden).⁷⁷

Het voorbeeld van Kandić toont de lezer dat er ook vrouwen in voormalig Joegoslavië zijn die niet vastzitten in de patriarchale structuur van het gebied, zoals de balkanistische stereotypering weergeeft. Niet alle vrouwen zijn huismoeder en hebben een ondergeschikte rol in de maatschappij. Naast Kandić worden in *Ex* nog andere vrouwen beschreven die een belangrijke functie bekleden, zoals een eigenaresse van een succesvolle bar, het hoofd van de forensische dienst van de politie in het district Pejë en een dichteres en filosoof.⁷⁸

De passage over Kandić beschrijft haar als ‘een elegante vrouw met donkergrijs steil haar’. Daarmee spreekt de tekst het balkanistische stereotype van de ‘lelijke’ Balkanvrouw tegen. Kandić is niet de enige vrouw die in *Ex* anders wordt weergegeven dan het stereotype. Vermeersch geeft ook positieve uiterlijke omschrijvingen van andere vrouwen, zoals ‘vrolijke ogen’ en ‘Ze heeft het volle

⁷⁵ Vermeersch (2014): 33-35.

⁷⁶ Ibidem: 33, 40.

⁷⁷ Ibidem: 62-63.

⁷⁸ Ibidem: 37, 45, 308.

grijze haar van een vrouw die ooit een ravenzwarte schoonheid is geweest'.⁷⁹ Doordat in *Ex* verschillende beschrijvingen van (succesvolle) vrouwen in voormalig Joegoslavië voorkomen, krijgt de lezer inzicht in de heterogeniteit van de Balkanvrouw en kan er niet één gegeneraliseerd stereotype gevormd worden.

3.3 Besluit

Er kan geconcludeerd worden dat de representatie van gender in *Ex* niet volledig aansluit bij het balkanistische stereotype. Vermeersch geeft in *Ex* stereotypische representaties van de Balkanman, maar schetst tegelijkertijd de context waardoor het stereotype voor de lezer inzichtelijk wordt gemaakt. Hiermee verdwijnt het stereotype echter niet. Het enkele voorbeeld van de huisvader weegt niet op tegen alle voorbeelden die in het boek worden gegeven van de stoere, slordige, ongeciviliseerde Balkanman.

In *Ex* komen vrouwen in voormalig Joegoslavië weinig aan bod. Van de vrouwen die aan bod komen geeft Vermeersch verschillende representaties. Als ze succesvol zijn, krijgen ze van Vermeersch voldoende positieve aandacht in de tekst. Wanneer de vrouwen echter een ondergeschikte rol in de samenleving hebben, worden ze gepresenteerd als zorgzame, onzichtbare huisvrouwen. Vermeersch besteedt ook veel aandacht aan het uiterlijk van de vrouwen in voormalig Joegoslavië. Hiermee worden de vrouwen geobjectiveerd. Al met al zorgen deze beschrijvingen voor een heterogeen beeld van vrouwen in voormalig Joegoslavië dat het balkanistische stereotype zowel bevestigt, als tegenspreekt.

⁷⁹ Ibidem: 12, 37, 208.

Hoofdstuk 4: Ontwikkeling

In de late achttiende eeuw ontstond er volgens Todorova in Europa een scheiding tussen Oost en West.⁸⁰ Destijds lag het Oosten economisch gezien achter op de rest van Europa, waardoor het Oosten steeds vaker geïdentificeerd werd met industriële achterstand, een gebrek aan sociale relaties en irrationaliteit.⁸¹ Todorova stelt dat dit beeld van een ‘achterliggend’, semi-ontwikkeld, semi-koloniaal, semi-geciviliseerd en semi-oriëntaal Oosten nog steeds bestaat over de Balkan.⁸²

In dit hoofdstuk zal antwoord gegeven worden op de vraag: hoe verhoudt Vermeersch’ representatie van ontwikkeling in voormalig Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is* zich tot Todorova’s concept van balkanisme? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zal ik gaan analyseren hoe ontwikkeling op intellectueel, economisch en politiek vlak in *Ex* gerepresenteerd wordt. Met behulp van Ramirez Bergs theorie over de eigenschappen van stereotypen kan er vervolgens geanalyseerd worden hoe deze representatie zich verhoudt tot het balkanistische stereotype van de Balkan als ‘achterliggend’ en ‘onderontwikkeld’ gebied.

4.1 De rol van ontwikkeling in *Ex*

Vermeersch bespreekt in *Ex* verschillende passages over de ontwikkeling van voormalig Joegoslavië. Als Vermeersch op het Bosnische festival Antifest is, herinneren de overtuigingen van de Antifest beweging hem aan een opstand in Kroatië. Hij vertelt dat daar in 2009 de studenten in opstand kwamen tegen verhoogde collegegelden in het hoger onderwijs:

In de maanden erna protesteerden ze tegen de nieuwe besparingsmaatregelen van de regering, tegen de grote afhankelijkheid van internationale financiële instellingen en tegen de corruptie.⁸³

Uit deze passage blijkt dat de economische situatie van Kroatië enkele jaren geleden niet zo sterk was. Het land zou afhankelijk zijn van internationale steun. Dit bevestigt het balkanistische stereotype dat de Balkan achterligt en semi-ontwikkeld is. Door daarnaast te spreken over ‘de corruptie’, generaliseert de tekst het probleem van corruptie in voormalig Joegoslavië. Deze generalisatie zou de homogeniteit van de out-group kunnen veronderstellen, wat zou betekenen dat alle leden van de out-group corrupt zouden zijn.⁸⁴

Een ander voorbeeld uit *Ex* waar het balkanistische stereotype bevestigd wordt, is de zin: ‘Nu heerst de hiërarchie van het internationale kapitaal en domineren corruptie en nepotisme.’⁸⁵

⁸⁰ Todorova (2009):11.

⁸¹ Idem.

⁸² Ibidem: 15-16.

⁸³ Vermeersch (2014): 188.

⁸⁴ Ramírez Berg (2002): 16.

⁸⁵ Vermeersch (2014): 70.

Dergelijke opmerkingen komen regelmatig terug in de tekst, waardoor het stereotype wordt genormaliseerd. Deze normalisering van het stereotype krijgt door de veronderstelde hiërarchie een ideologische functie. Volgens Ramírez Berg is deze ideologische functie van een stereotype: ‘to demonstrate why the in-group is in power, why the out-group is not, and why things need to stay just as they are.’⁸⁶

De receptioniste van Vermeersch’ hotel in Pristina stelt dat er hoge werkloosheid in Kosovo is. Onder de jongeren zou het cijfer oplopen tot boven de zeventig procent en voor diegenen die een baan hebben blijft het loon erg laag, want, zo stelt later de nachtwaker van het hotel: ‘Kosovo is en blijft een straatarm land’.⁸⁷ De tekst schetst hiermee een beeld van de economische situatie van voormalige Joegoslavië en hoe de bevolking hiervan de gevolgen ondervindt. Een van deze gevolgen is dat het gebied ook op intellectueel vlak achteruitgaat. Zo staat er over Bosnië: ‘In de laatste tien jaar hebben enorm veel jonge mensen het land verlaten. Een ware braindrain, ja.’⁸⁸ Jonge mensen verlaten het gebied van voormalige Joegoslavië omdat ze elders meer kans hebben op een baan met een goed salaris. Dit bevestigt het balkanistische stereotype van de Balkan als intellectueel achterstallig.

Wat de economie en industrie van voormalig Joegoslavië betreft, toont *Ex* de lezer vooral een verhaal van verval.⁸⁹ Vermeersch vergelijkt een verlaten industrieterrein zelfs met Tsjernobyl om de staat van verval te verduidelijken.⁹⁰ Door het industrieterrein te vergelijken met een plek waar een kernramp plaatsvond, impliceert Vermeersch dat de staat van verval vergelijkbaar is met een rampgebied. Daarnaast vertelt hij dat de inwoners van voormalige industriegebieden zoals het Servische Bor geplaagd worden door ‘jeugdwerkloosheid, milieuvervuiling, hyperkapitalisme, en andere vormen van eenentwintigste-eeuwse narigheid’.⁹¹ Door de eens welvarende stad Bor aan te halen, verwijst Vermeersch indirect naar de tijd dat Joegoslavië nog een land in opkomst was. Hieraan kwam onder andere door de oorlog in de jaren negentig een einde. Vermeersch creëert hier een metafoor die impliceert dat voormalig Joegoslavië ook in verval zou zijn. Dit beeld van een vervallen voormalig Joegoslavië sluit aan bij het stereotype van een onderontwikkelde, industrieel achterliggende Balkan.

Vermeersch komt tijdens zijn reis verscheidene gastenverblijven tegen die het beeld van de Balkan als onderontwikkeld gebied weerspiegelen. Een voorbeeld hiervan is motel Jasmin in Sarajevo. Dit wordt beschreven als een ‘prefabconstructie naast een tankstation-annex-garage in een

⁸⁶ Ramírez Berg (2002):22.

⁸⁷ Vermeersch (2014): 23, 33.

⁸⁸ Vermeersch (2014): 196.

⁸⁹ Vermeersch (2014): 99,100, 117 en 193.

⁹⁰ Ibidem: 222.

⁹¹ Ibidem: 99-100.

buitenwijk die meer voor zwerfhonden dan voor menselijke bewoning bestemd lijkt.⁹² Met deze bewoording wordt het gebied waarin het motel ligt, beschreven als niet aantrekkelijk genoeg voor westerse toeristen om te verblijven, maar voor de bewoners van het gebied is dit de werkelijkheid. Vermeersch impliceert hier dat hij boven de 'Ander' staat doordat hij de mogelijkheid heeft om het gebied te verlaten, maar de bewoners van dit gebied hebben die mogelijkheid niet. De houding van Vermeersch benadrukt de verschillen tussen de Westerse man en de inwoners van voormalig Joegoslavië. Met deze houding toont Vermeersch dat hij stereotypische veronderstellingen over de 'Ander' heeft, want: 'an attitude toward a group is usually bonded to a belief about the group.'⁹³

4.2 Een ander perspectief op de rol van ontwikkeling in *Ex*

In *Ex* komen ook passages voor die een ander beeld tonen dan de stereotypering van een achterliggend en onderontwikkeld voormalig Joegoslavië. Uit het eerder genoemde citaat over de studentenopstand in Bosnië blijkt dat de bevolking wel wil opkomen voor haar rechten en de ontwikkeling van het land, maar tegengewerkt wordt door corruptie en een onderdrukkend balkanistisch discours. Vermeersch contextualiseert deze opmerking door te zeggen dat 'de herinnering aan de oorlog de Bosniërs verlamt heeft'.⁹⁴ Hiermee geeft hij de lezer inzicht in de out-group, waardoor er begrip kan ontstaan voor het stereotyperende beeld dat over hen gecreëerd is.⁹⁵

Ook op andere plekken in *Ex* toont de tekst voorbeelden van een bevolking die naar vooruitgang streeft, zoals een leergierige taxichauffeur in Belgrado⁹⁶ en politiek geëngageerde studenten.⁹⁷ Deze leergierigheid komt in meerdere passages in *Ex* naar voren, zeker wat de kennis van talen betreft. Uit de tekst blijkt namelijk een interesse in talen als Engels, Duits, Nederlands en Zweeds. Vermeersch vermeldt bijvoorbeeld het volgende over de talenkennis van zijn Macedonische chauffeur:

'Ich spreche auch Deutsch,' zegt Sinan plots in een soort van Germaans Macedonisch en hij voegt eraan toe dat hij ook enkele zinnen in het Zweeds kan zeggen.

'Zweeds?'

'Faktiskt. Tack.'

In deze werkloze transporteur van marmer schuilt zowaar een kosmopoliet.⁹⁸

Uit het feit dat Sinan waarde hecht aan de enkele zinnen Zweeds die hij kan spreken, blijkt het belang van talenkennis. Door aan te duiden dat hij naast kennis over de Balkan ook kennis heeft over andere

⁹² Ibidem: 193.

⁹³ Ramírez Berg (2002): 20.

⁹⁴ Vermeersch (2014): 189.

⁹⁵ Ramírez Berg (2002): 23.

⁹⁶ Vermeersch (2014): 55.

⁹⁷ Ibidem: 77 en 188.

⁹⁸ Ibidem: 250.

landen in Europa, lijkt het alsof Sinan de wens uitdrukt dat hij onderdeel wil uitmaken van het superieure Westen. Daarbij veronderstelt Vermeersch door het woord 'kosmopoliet' te noemen, dat Sinan graag als wereldburger beschouwd wil worden. De tekst creëert door middel van deze veronderstellingen een logica die Sinan in de gestereotypeerde categorie van de Balkaninwoner, de 'Ander', plaatst. Deze 'Ander' streeft er naar om tot de in-group, het Westen, te behoren.⁹⁹ Echter de in-group, het Westen, creëert deze rol van de 'Ander' voor Sinan. Op deze manier kan de in-group zich vergelijken met de primitievere, onderwikkelde 'Ander' om daarmee zijn eigen superioriteit te bewijzen.

Naast ontwikkeling in de vorm van (talen)kennis is er ook sprake van economische ontwikkeling. In *Ex* komt naar voren dat de toeristische sector een groei doormaakt en dat internationale investeerders in voormalig Joegoslavië investeren. Zo vertelt Vermeersch dat hij gehoord heeft dat de Dubai Islamic Bank geïnvesteerd heeft in een shoppingmall.¹⁰⁰ In Sarajevo gaat men het zestig miljoen kostende Sarajevo City Center aanleggen.¹⁰¹ Deze passages tonen de lezer dat voormalig Joegoslavië zich daadwerkelijk ook op economisch gebied ontwikkelt. Door de herhaling van het thema van vooruitgang ontstaat er een andere representatie van ontwikkeling in voormalig Joegoslavië. Ramírez Berg stelt namelijk dat: 'With repetition, therefore, narration becomes representation.'¹⁰² Deze representatie spreekt het balkanistische stereotype van Todorova tegen.

4.3 Besluit

Uit de analyse kan geconcludeerd worden dat de representatie van ontwikkeling in voormalig Joegoslavië in *Ex* het balkanistische stereotype van Todorova bevestigt. In de tekst wordt veelvuldig gesproken over corruptie, werkeloosheid, intellectuele achterstand en verval. Deze zaken worden in *Ex* als een gegeneraliseerd probleem gepresenteerd, wat de homogeniteit van de out-group veronderstelt. In de tekst wordt dit stereotype herhaald, waardoor er van de problemen normalisering ontstaat. Ook ontstaat door herhaling van het stereotype een ideologie die de superioriteit van de in-group veronderstelt.

Aan de andere kant representeert de tekst voormalig Joegoslavië wel als een land dat in ontwikkeling is en waar de inwoners streven naar intellectuele, economische en politieke ontwikkeling. De tekst geeft de lezer door middel van voorbeelden meer context over de ontwikkeling van voormalig Joegoslavië. Door deze representaties te herhalen ontstaat er een ander perspectief op het balkanistische stereotype. Vermeersch geeft dus tegenvoorbeelden van het balkanistische stereotype, maar deze functioneren minder goed binnen het verhaal, omdat er geen

⁹⁹ Ramírez Berg (2002): 15-16.

¹⁰⁰ Vermeersch (2014): 205.

¹⁰¹ Ibidem: 204.

¹⁰² Ramírez Berg (2002): 19.

discours is over vooruitgang in de Balkan zoals er een balkanistisch discours is. De tekst ontkomt niet aan het balkanistische discours. Uit *Ex* blijkt namelijk dat voor de verbetering van de economische situatie de invloed van het Westen van belang is: als er in *Ex* sprake is van vooruitgang in de landen van de Balkan, dan komt dit door invloeden van buitenaf, vanuit het Westen. Op deze manier wordt het Westen uiteindelijk toch als superieur weergegeven.

Conclusie

In dit onderzoek heb ik geanalyseerd hoe Peter Vermeersch in zijn boek *Ex: over een land dat zoek is* voormalig Joegoslavië gerepresenteerd heeft, en hoe deze representatie in verhouding staat tot het discours van het balkanisme zoals Maria Todorova dat in kaart heeft gebracht. Volgens Todorova werd de Balkan namelijk beschouwd als een gewelddadig gebied waarin er een binaire oppositie tussen man en vrouw bestaat. Daarnaast zou de Balkan ‘achterliggen’ op het Westen, semi-ontwikkeld, semi-koloniaal, semi-geciviliseerd en semi-oriëntaal zijn. Dit stereotypische beeld heb ik onderzocht aan de hand van Ramírez Bergs theorie over stereotypering. In dit onderzoek ben ik dieper ingegaan op drie belangrijke onderdelen van het balkanisme die ook nadrukkelijk in het boek gerepresenteerd worden. Dit zijn ‘geweld’, ‘gender’ en ‘ontwikkeling’. Deze drie onderwerpen geven samen een beeld van de manier waarop voormalig Joegoslavië in *Ex* wordt gerepresenteerd.

In *Ex* wordt in verschillende passages het onderwerp geweld gerepresenteerd. Het stereotypische beeld dat de Balkan een gebied is waarin geweld een onderdeel van de samenleving is, komt in het boek regelmatig terug. Doordat het onderwerp geweld regelmatig in de tekst voorkomt en Vermeersch het stereotype beeld over geweld benoemt, wordt het stereotype bevestigd. De contextualisering die de tekst biedt aan de rol van geweld in de samenleving en het weergeven van persoonlijke verhalen over geweld, is daarbij niet voldoende om het gepresenteerde stereotypische beeld te ontkrachten. Hieruit blijkt dat ook de pogingen om tegenwicht te bieden aan het stereotype, in het balkanistische discours zijn ingebed.

Wat het onderwerp gender betreft, stelt Todorova dat er een binaire oppositie tussen de Balkanman en de Balkanvrouw bestaat die een hiërarchie tussen de seksen creëert.¹⁰³ De tekst toont in *Ex* het stereotype van de Balkanman als viriele macho, maar tegelijkertijd wordt dit beeld gecontextualiseerd. De Balkanvrouw wordt op verschillende manieren gerepresenteerd. Zo krijgen succesvolle vrouwen voldoende positieve aandacht, maar worden er ook vrouwen gerepresenteerd die een ondergeschikte rol in de samenleving hebben. Door deze verschillende representaties ontstaat er een heterogeen beeld van de Balkanvrouw. Hieruit kan geconcludeerd worden dat in *Ex* tegenstrijdige representaties van de rol van gender in de voormalig Joegoslavië worden weergegeven, waardoor het balkanistische stereotype niet volledig bevestigd of ontkracht wordt.

Het laatste onderwerp van dit onderzoek is de rol van ontwikkeling in voormalig Joegoslavië. Voormalig Joegoslavië zou volgens Todorova namelijk achterliggen op de rest van Europa.¹⁰⁴ In *Ex* wordt er veelvuldig gesproken over problemen als corruptie, werkeloosheid, intellectuele achterstand en verval. Door de herhaling van deze problemen, die aansluiten bij het stereotype

¹⁰³ Todorova (2009): 16.

¹⁰⁴ Ibidem: 15-16.

beeld, wordt veronderstelt dat de out-group achterligt op de in-group. De tekst geeft de lezer wel inzicht in de ontwikkeling van voormalig Joegoslavië en het streven van de inwoners naar intellectuele, economische en politieke ontwikkeling. Er ontstaat zo een ander perspectief op het balkanistische stereotype. Uit de tekst blijkt echter dat bij de ontwikkeling van voormalig Joegoslavië de invloed van het Westen van belang is, waardoor het Westen toch uiteindelijk als superieur wordt weergegeven.

Uit het onderzoek kan geconcludeerd worden dat de representatie van voormalige Joegoslavië in *Ex: over een land dat zoek is* het balkanistische discours, zoals Todorova dit in kaart heeft gebracht, bevestigt. Peter Vermeersch toont in *Ex* de lezers een divers beeld van voormalig Joegoslavië. Op deze manier probeert hij tegenwicht te bieden aan het bestaande balkanistische stereotype. Zijn pogingen om tegenwicht te bieden, blijken echter in het balkanistische discours te zijn ingebed. Hieruit blijkt dat Vermeersch er niet aan ontkomt om onderdeel te zijn van het balkanistische discours, ondanks dat hij zich bewust is van het bestaan ervan.

Uit het laatste hoofdstuk blijkt dat het balkanistische discours niet alleen werkzaam is tussen West-Europa en de Balkan, maar ook binnen de Balkan zelf. De inwoners streven naar vooruitgang en weten dat er een stereotype beeld bestaat van hun woongebied. In hun poging toenadering tot het Westen te vinden, gaan ze zich vergelijken met andere landen uit voormalig Joegoslavië. Dit wordt 'nesting balkanism' genoemd. Door de vergelijkingen ontstaan er onderlinge stereotyperingen. Hoe de landen van voormalig Joegoslavië zich onderling stereotyperen, was echter niet de focus van dit onderzoek. Dit zou dan ook een goed onderwerp zijn voor een eventueel vervolgonderzoek naar de beeldvorming van de Balkan en de werking van discoursen. Daarnaast zou er een breder onderzoek gedaan kunnen worden naar de representatie van het balkanistische discours in meerdere reisverhalen. Hierdoor kan er geanalyseerd worden hoe de blik van reizigers en van de thuisblijvers beïnvloed kan worden door reisverhalen. Op deze manier zouden er uitspraken gedaan kunnen worden over de manier waarop in reisverhalen de Balkan gerepresenteerd wordt en wat het effect van het balkanistische discours hierbij is. Het is belangrijk dat we bewust zijn van de werking van discoursen en de stereotyperingen die ze met zich mee kunnen brengen.

Bibliografie

- Bruner, Edward M. (2005) 'Introduction, travel stories told and untold', in: Edward M. Bruner (ed.), *Culture on tour: Ethnographies of Travel*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bullock, Allan & Trombley, Stephen. (1999) *The New Fontana Dictionary of Modern Thought*. Third Edition. Londen: HarperCollins Publishers.
- Cela, Alba. (2006) *Orientalism in service of Contemporary National Identity Building in Albania: The literary work of Ismail Kadare*. Budapest, Hungary: Central European University Nationalism Studies Program.
- Elchinova, Magdalena. (2004) 'Bulgaria's Way to Europe: Some Aspects of Identity Construction Among Bulgarian Students Today', in: Klaus Roth & Asker Kartarı (eds.), *Ethnologia Balkanica*, volume 8. Sofia: Academic Publishin House "Marin Drinov".
- Foucault, Michel. (1972) *The Archaeology of Knowledge and the discourse on language*. A. M. Sheridan Smith (tr). New York: Pantheon books.
- Hammond, Andrew. (2007) *Typologies of the East: on distinguishing balkanism and orientalism*. Nineteenth-Century Contexts, Vol. 29. Oxford: Routledge. Taylor & Francis group.
- Hammond, Andrew. (2005) 'The danger zone of Europe: Balkanism between the Cold War and 9/11', in: *European Journal of Cultural Studies*, Volume 8: 135-154.
- Kaplan, R.D. (1994) *Balkan Ghosts: A Journey Through History*. London and Basingstoke: Papermac.
- Kelley, Brittany. (2012) *Chronic myopia: foundations of contemporary western perspectives on the Balkans*. University of North Texas.
- Petrović, Tanja. (2009) *A long way home: Representations of the Western Balkans in Political and Media Discourses*. Ljubljana: Peace Institute.
- Petrović, Tanja. (2009) 'The Idea of Europe or Europe Without Ideas? – Discourses on the Western Balkans as a Mirror of Modern European Identity', in: Heinz Fassmann, Wolfgang Müller-Funk, Heidemarie Uhl (Hg.) (eds.), *Kulturen der Differenz – Transformationsprozesse in Zentraleuropa nach 1989. Transdisziplinäre Perspektiven*. Vienna: University Press.
- Ramírez Berg, Charles. (2002) *Latino images in film: stereotypes, subversion, and resistance*. Austin: University of Texas Press.
- Roeper, Vibeke & Wildeman, Diederick . (1997) *Om de Zuid: de eerste schipvaart naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597*, opgetekend door Willem Lodewycksz. Nijmegen: SUN.
- Saïd, Edward. (1979) *Orientalism*. New York: Vintage Books.

- Scholten, Otto, Ruigrok, Nel & Heerma, Pieter. (2002) *Good guys, bad guys: een onderzoek naar de berichtgeving in vier landelijke dagbladen over het conflict in voormalig Joegoslavië van januari tot augustus 1995*. Amsterdam: Nederlands Instituut voor Oorlogs Documentatie.
- Todorova, Maria. (2009) *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Todorova, Maria. (1997) *Introduction Balkanism and Orientalism: Are They Different Categories?*. New York: Oxford University Press.
- Vermeersch, Peter. (2014) *Ex: over een land dat zoek is*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Digitale Bronnen

- Rijksoverheid (z.j.) *Welke landen horen bij de Europese Unie (EU)?*
<https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/europese-unie/vraag-en-antwoord/welke-landen-behoren-tot-de-europese-unie-eu-en-de-europese-economische-ruimte-eer> (20-05-2016)
- Peters, Sander. (2000) *Tito hield Joegoslavië bij elkaar*. Historisch Nieuwsblad 2.
<http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/5490/tito-hield-joegoslavië-bij-elkaar.html> (20-05-2016)
- van Bork, Delabastita, van Gorp, Verkruijsse en Vis (2012) *Algemeen letterkundig lexicon*
http://www.dbnl.org/tekst/dela012alge01_01/dela012alge01_01_04932.php (20-06-2016).
- Website A. den Doolaard. (2016) *De bruiloft der zeven zigeuners*.
<http://www.adendoolaard.nl/bruiloft> (03-06-2016)

Bijlage 1

Synopsis *Ex: over een land dat zoek is*

Peter Vermeersch, politicoloog en slavist, baseert zijn boek *Ex: over een land dat zoek is* op zijn eigen ervaringen. Na een toevallige ontmoeting met een Kosovaarse vrouw in Brussel besluit Vermeersch zich in haar familiegeschiedenis in Kosovo te verdiepen. Dit leidt tot een ontdekkingsstocht door alle landen van voormalig Joegoslavië. In ieder hoofdstuk behandelt hij een ander land. Vermeersch bezoekt achtereenvolgend: Kosovo, Servië, Kroatië, Bosnië en Herzegovina, Montenegro, Macedonië en Slovenië. Zo komt hij op plekken terecht als hotel Tuzla in Bosnië, een Servische Gun Club, een Montenegrijns sanatorium en het Museum van Verbroken Relaties in Zagreb. Tussendoor maakt hij nog een uitstap naar het Griekse eiland Athos om op bedevaart te gaan. Hierdoor krijgt hij meer inzicht in de rol van religie in voormalig Joegoslavië.

In elk hoofdstuk van het boek bespreekt Vermeersch een onderwerp, waarvan hij zelf vindt dat dit een essentieel onderdeel is van de recente geschiedenis van voormalig Joegoslavië, zoals religie, werk, vriendschap, haat en liefde. Hij stelt zich geen vragen over de reden voor het uiteenvallen van Joegoslavië, maar richt zich in zijn boek vooral op wat de gevolgen van het uiteenvallen voor de achterblijvers zijn. Door zijn belevenissen en de gesprekken die hij voert met burgers op te schrijven, treedt hij op als een soort verslaggever: 'een correspondent van het alledaagse'.¹⁰⁵ Tegelijkertijd geeft Vermeersch aan dat hij tijdens zijn reis het voormalige Joegoslavië wilde bestuderen, niet alleen door het te beschouwen, maar door het ook te ondergaan. Hierdoor informeert Vermeersch de lezer over het feit dat hij zowel 'objectieve' als 'subjectieve' beschrijvingen van zijn reis geeft. Hij beschrijft zowel gesprekken met voorbijgangers in het boek, als de eigen interpretatie die hij hieraan geeft.

De titel verwijst naar het gevoel dat Vermeersch krijgt tijdens zijn reis. De wijze waarop mensen waarmee hij in aanraking komt spreken over voormalig Joegoslavië, laat hem denken aan het gevoel dat het terugdenken aan een voormalige liefde oproept. Men denkt vaak met weemoed terug aan vroeger, toen er nog geen breuk was, en de onderlinge liefde (voor het land) nog in volle bloei was.

¹⁰⁵ Vermeersch (2014): 28.